

A KÖNYVTÁR ÁLLOMÁNYA ÉS TÖRTÉNETE

1.) Az Eszterházy-féle gyűjtemény

Iványi Sándor egyik kéziratában így jellemzi Eszterházy Károly egri püspököt: „Nagy tudományú – doktori diplomáját Rómában szerezte –, vidám kedélyű, józan, kiegyensúlyozott egyéniség, minden igaz hagyománynak hűséges őrzője, pásztorkodásának alapja, vezérelve... az ész, a tudományokban felvilágosult józan értelem, a kiművelt emberfő. Ezért épít negyed-Magyarországot kitevő egyházmegyéjében annyi templomot, mint előtte és utána senki más, s a templom mellé mindenütt iskolát... Eszterházy csillagvizsgálója a legmodernebb egész Európában, könyvtára pedig hí képe szellemének és törekvéseinek.”

Az idézet minden szava igaz és teljes értelemben érvényes a könyvtáralapító Eszterházy püspökre. Az Universitas épületében ugyanis nemcsak azért kapott helyet a reprezentatív bibliotéka, mert az természetes tartozéka volt kora egyetemének. A főpap – s ez szellemiségéből adódik – olyan tudományos műhelyt kívánt létrehozni, amely nem bibliofil kiadványokat, régészeti és numizmatikai értékeket őriz, hanem korának tudását híven tükröző, az oktatást és a felkészülést praktikusán segítő, a szemléltetést is támogatni képes gyűjteményével hatékonyan szolgálja a művelődést.

Magyarország csak a 18. század második felében jutott el a közgyűjtemény vagy nyilvános könyvtár gondolatáig. Az említett pár évtized valóságos aranykora a könyvgyűjtésnek, bár jóval korábban is léteztek már hazánkban rangos magánkönyvtárak. Elég, ha csupán Mátyás király, Zrínyi Miklós, II. Rákóczi Ferenc, Bercsényi Miklós, a Nádasdy-család könyvtárára, a kolostorok vagy főpapok magángyűjteményére gondolunk. Ezek a bibliotékák azonban sem példányszámban, sem tartalmi gazdagságban nem versenyezhettek a 18. századi könyvtárakkal.

A 18. század a könyvnyomtatás kézműipari korszakának utolsó százada. Noha egész Európában dolgoznak már könyvműhelyek, megnőtt a kiadások száma, de az előállítás minden fázisában még kézierőt használnak, s ezért a folyamat igen lassú, a példányszám pedig egy-egy mű tekintetében csupán pár száz darab. A könyv tehát még mindig ritka és drága. Összegyűjtésük komoly anyagi áldozatot és nagy utánaárást igényelt, különösen a korábbi évszázadok kiadványai tekintetében. Ezért könyvárakat elsősorban a felsőbb társadalmi osztályok igényesebb tagjai hoztak létre. A örök kiűzése után egyre sürgetőbbé vált beilleszkedésünk az európai művelődésbe. Tekintettel azonban arra, hogy politikai, társadalmi és gazdasági életünket gyakorlatilag Bécsből irányították, elmaradásunk a nyugat-európai polgári államokéhoz képest nem csökkent. A francia forradalom után a könyvtárügyet már állami kérdésnek tekintették Párizsban. Ennek Magyarországon még nyomát sem találjuk ebben az időben. Főpapjaink világosan átérezték kulturális lemaradottságunkat, s felelősségük teljes adatában törekedtek is megtenni mindent a magyar művelődés felkarolásáért. Ha ésve is, de a 18. század végére szép eredményeket könyvelhetett el ez a törekvés.

A magyar könyvtárügy első zászlóvivője *Klimó György* (1710–1777) pécsi püspök volt, aki jobbagysorból emelkedett a főpapi székbe. Püspöki székhelyén egyetemet akart létrehozni. Noha tervét nem tudta megvalósítani, megnyitotta az ország első nyilvános könyvtárát, amelyet eredetileg az egyetemen folyó tudományos munka

támogatására szánt. 1774-ben 15 ezres gyűjteményt bocsátott a tanulni vágyók rendelkezésére. A pécsi bibliotéka második alapítójának Szepessy Ignácot, az egri származású püspököt tartják, aki egri kanonoksága idején a mi könyvtárunk vezetője is volt.

A főpapi könyvtárak között Pécs után időrendben a kalocsai székesegyházi könyvtár következik, amelyet *Patachich Ádám* érsek alapított 1784-ben 15 ezer kötettel, ezt követi az egri gyűjtemény, az ország második nyilvános könyvtára, majd pedig 1798-ban Gyulafehérvárott a *Batthyány Ignác-féle* bibliotéka, 30 ezer kötettel, amely az ország harmadik nyilvános bibliotékája lett.

Mint azt korábban említettük, könyvtárunk létrehozásának gondolata, belső kiképzése, valamint a bibliotéka induló – máig is legrangosabb és legjelentősebb – gyűjteménye kizárólag Eszterházy püspök érdeme. A minden áldozatra kész főpap – az építkezési és egyéb gondokon túl – évtizedes munkával, nagy hozzáértéssel és gondos körültekintéssel vásárolta össze Európa minden tájáról a jelesebb kiadványokat.

Eszterházy módszeres gyűjtőmunkájának fő segítője külföldön *Giuseppe Garampi* (1725–1792) bécsi pápai nuncius, Magyarországon pedig *Büky József* könyvtáros volt. Nagy részt vállalt ebben az akcióban *Batthyány Ignác* egri prépostkanonok (1767–1780), a későbbi gyulafehérvári püspök (1780–1798), a nagy bibliofil főpap is, aki átkutatta Észak-Magyarország régi könyvtárait, és megvásárolta principálisán az átengedett kiadványokat.

Giuseppe Garampi csaknem egyidős volt Eszterházy Károly püspökkel. Riminiben született 1725. szeptember 29-én. Már 26 éves korában vatikáni felügyelő, 1759-ben az angyalvári levéltár igazgatója lett. Hatalmas kitartással, nyelvi tudással és levéltári ismerettel elkészítette a gondjaira bízott állomány cédulakatalógusát. Ezeket a cédulákat jó száz évvel később papírlapokra ragasztva kötetekbe foglalták. Az így létrejött kötetek száma 107. Garampi 1766–1772 között a pápai titkos levéltárban dolgozott, majd kinevezték Lengyelország nunciussá, ahonnan 1776-ban Bécsbe helyezték. Eszterházy már római növendék korában jó ismeretségben volt Garampival, s bizonyára ennek is köszönhető, hogy a nuncius másolatot küldött Egerbe a 14. században készült pápai tizedjegyzék egri egyházmegyére vonatkozó dokumentumairól. Az egyházmegye történetével foglalkozó szerzők (pl: Nováky József, Cselkó Károly, Balássy Ferenc, Kandra Kabos stb.) nagy haszonnal forgatták ezeket a lapokat.

A bécsi nuncius kinevezése után csakhamar meglátogatta az egri püspököt, aki igen nagy tisztelettel fogadta. Eszterházy megmutatta vendégének Eger nevezeteseit, és természetesen végigkísérte a Líceum termein is, ahol ekkor már folyt a tanítás. A látogatás alkalmával valószínűen szóba került Eszterházy elképzelése, miként tervezi a könyvtár állományát összeállítani, mert Garampi önként ajánlotta fel segítségét a külföldi kiadványok beszerzésére. Eszterházy Károly élt a lehetőséggel, a nuncius pedig latba vetette tudását és kapcsolatait a könyvek kiválogatása, összegyűjtése és Magyarországra juttatása érdekében.

Kelényi B. Ottó, könyvtárunk csillagászati anyagának feldolgozója következőképpen ír a nagy gyűjtési akció előkészületéről: „Az a nagy program és szakértő kiválasztás, amelyet Eszterházy a könyvtár anyagának összegyűjtésében magáévá tett, ma is példaképpül szolgálhat. Elsősorban a régi könyvtári anyagot kellett összegyűjteni és szakok szerint csoportosítani. Ezt a könyvtárt azok a kisebb gyűjtemények alkották, amelyeket Eszterházy az egyházmegye területéről Egerben foglalt egybe. Ezt a munkát Büky József szakavatott könyvtárossal együtt a Líceum tanárai végezték el, ők kaptak

elsősorban felszólítást Eszterházytól arra is, hogy az összeírt jegyzékek alapján állítsák össze azoknak a könyveknek a katalógusát, amelyekre az egyes tanulmányi ágaknak szükségük van. A nagy gonddal készült desiderata jegyzékét azután *Dobronyai Miklós* kanonok terjesztette a püspök elé. Eszterházy ezzel egyidejűen a budai egyetemi könyvtárat és az egyetemi tanárokat is felkérte, hogy az egyes tudományágak alapvető műveinek katalógusát készítsék el számára. A budai egyetem professzorainak a filozófiai és teológiai fakultás könyvanyagára vonatkozó hatalmas elaborátumát (amelyben a magyarországi és a hazai vonatkozású külföldi irodalom nagy gonddal összeállított jegyzékét is megtaláljuk) *Madarassy János* terjesztette a püspök elé, akit Eszterházy azzal is megbízott, hogy Bécsben kezdjen tárgyalásokat a kívánt könyvek megszerzésének módjairól. *Madarassy* 1781. június 13-án Egerben terjeszti elő beszámolóját megtett útjáról. Eszterházy Bécsben a líceum igazgatója és két tanára által küldött jegyzéket több tudósnak mutatta be, akik kifejtették előtte véleményüket, miképpen lehetne ezen könyveket a legalkalmasabb módon megszerezni. *Madarassy* elsősorban *Garampi* nunciussal, továbbá *P. Gazzaniga* és *P. Bertieri* dogmatikaprofesszorokkal, azután *P. Stögerrel*, az egyháztörténet tanárával, *Scherfferrel*, a felső matematika tanárával tárgyalt, akiknek véleményét ezekben foglalja össze: 1.) A könyvtár számára szükséges könyveket lehetően ne a könyvkereskedők útján szerezzék meg, hanem inkább várják meg a magánkönyvtárak eladásán és könyvaukciókon kínálkozó alkalmakat. A könyvkereskedelem útján ugyanis a keresett művek négy-öttszörösen többbe kerülnének, mint amennyiért azokat árveréseken vagy másként eladó könyvtárakból meg lehet szerezni. Különösen vonatkozik ez a nagyértékű munkákra, amelyeknél kevesebb az igénylők száma. 2.) Hogy pedig a professzorok ne nélkülözzék a könyveket, adja ki Eszterházy az intézkedést, hogy jelöljék meg a műveket, amelyekre sürgősen szükségük van. Ha számuk nem túl nagy, azok könyvkereskedők útján is megszerezhetők. Ügyelni kell azonban arra, hogy első kézből és a kiadás helyéről kapják meg a műveket. Ami az olasz- és franciaországi könyveket illeti, *P. Gazzaniga* készségesen ajánlja fel segítségét. Ha Eszterházy a könyvkereskedőkkel levelezni óhajt, majd ajánl számára velencei és párizsi könyvkereskedőket, akik a többieknél olcsóbban tudják a kért könyveket szállítani. 3.) A teológiai és történelmi csoportba tartozó könyveket *Garampi* vállalta magára. A nuncius biztosítja Eszterházyt, hogy ő a legjobb auktorokat és ezeknek legjobb kiadásait nemcsak a bécsi licitációk nyújtotta alkalmakkor, hanem egész Hollandia, Német- és Franciaország területéről megszerzi. Hozzáteszi még, hogy Eszterházynek nem kell félnie attól, hogy ő magának tartja meg a jó könyveket, mert neki e tárgykörből mintegy húszezer kötetnyi teljes anyaga van. 4.) Ami a filozófiát és az összes profán tárgyakat illeti, azt tanácsolja a nuncius, hogy Eszterházy Bécsben egy megbízható és szorgalmas embert nevezzen meg, akit megbízna azzal, hogy figyeljen a licitációkra, és alkalomadtán ezekben a körökbe tartozó könyveket szerezzék meg. Nagyon örülne, ha ezt az embert vele egyértelműen állapítaná meg. Tekintettel arra, hogy Eszterházy eddigi megbízottja, egy Verebélyi nevű egyházi férfiú a közelmúltban elhunyt, ajánlja erre a tisztre *Jaszvics Bernát* volt jezsuita világi papot, aki Bécsben előkelő családból született, nagy összeköttetései vannak, és mindig hű, szorgalmas embernek ismerte. 5.) Kéri a nuncius, hogy mind a meglévő könyvekről, mind pedig a megszerzendőkről neki is és a többi megbízottnak is betűrendes jegyzéket adjanak. 6.) *P. Gazzaniga* a saját könyvtárából is ajánl megvételre könyveket. 7.) *P. Bertieri* szükségeseknek minősít olyan könyveket is,

amelyeket az egriek nem vettek föl. 8.) Jelenti végre, hogy a budai egyetem professzorai mind a filozófiai, mind a teológiai fakultáson igen pontos katalógus készítették. A filozófiai könyvek katalógusát már el is küldték és *Szabó [András]* teológiai igazgató megígérte, hogy a teológiai művek szillabusának elküldéséről rövidesen gondoskodik.”

Garampi 1781. október 12-én kezdte ez ügyben levelezését Eszterházy püspökkel és *Büky József* könyvtárossal. A *Garampi–Eszterházy–Büky* gyűjtőakció 1785 januárjáig tartott. A nuncius ekkor lett bíboros, s visszaköltözött hazájába. Rómában halt meg 1792. május 4-én. Jó három év alatt *Garampi* 4336 művet 9323 kötetben vásárolt össze Európa minden tájáról, s juttatta azokat hajón a pesti szervitákhoz, ahonnan az egri főpap szekéren szállíttatta székvárosába. Hetven küldemény érkezett ily módon a bécsi nunciaturáról az egri Líceum könyvtárába.

Garampi nuncius igen komoly munkát végzett az Eszterházy-féle gyűjtemény összeállításában. Ügynökeivel Európa-szerte figyeltette az új kiadásokat, könyvaukciókat, a könyvtárak fölös példányait, vagy éppen az eladásra kínált gyűjteményeket. Így kerültek Egerbe a lipcei *J. Ernesti* könyvtárából protestáns teológiai művek; *J. Leporinus* birodalmi ügyésztől történeti kézikönyvek; a *Sukiana-féle* könyvtárból protestáns szónokok munkái; a strassburgi *Gay-testvérek* gyűjteményéből *Ceillier Historia scriptorum ecclesiasticorum* 23 kötete és *Bergier De vera religione* 12 kötete; a neustadti ciszterciáktól az *Antiquitates Herculaní*; *Paar* hercegtől a klasszikusok „in usum Delphini” kiadása. *Auersperg* hercegtől különféle latin és német kéziratok pl. a *Dante-kódex*, *Petrus Blesensis Tractatus de vita et virtutibus S. Job* stb.; bécsi aukcióról *Bonelli Hortus Romanus* 4 kötete, *Van Rhede Hortus Malabaricus* 12 kötete; Rómából *Baronius Annales* 40 kötete; Párizsból *Bossuet* legújabb kiadása és *Du Cange Glossarium*; Prágából a jezsuiták hatalmas műve, az *Acta Sanctorum* 51 kötete; Velenéből *Ugolini Antiquitates Hebraeorum* 34 kötete, és *Muratori De Scriptoribus Italiae* 34 kötete stb. Az Angliából, Csehországból, Franciaországból, Németalföldről Németországból, Olaszországból, Spanyolországból beszerzett munkákért Eszterházy 18.131 forintot fizetett ki.

Az egri püspök igen nagyvonalú volt az anyagi áldozatvállalás terén, ha valamilyen értékesnek tartott kiadványt megvehetett. *Büky* feljegyezte pl., hogy *Servet Mihály De Trinitatis erroribus* c. kis művét 10 aranyért vásárolta meg. Ugyancsak Eszterházy jóvoltából került könyvtárunkba a híres *Miskolczy-féle misszálé* 1394-ből vagy *Veranchich Antal* hajdani egri püspök 1563-ból származó prefációnaléja. Ez olyan tökéletes kézi munka, hogy nehéz megkülönböztetni a nyomtatástól.

Eszterházy körültekintő akciója természetesen Magyarországon és szűkebb hazájában is sokakat megmozgatott. Segítségére voltak pl. a pesti és pozsonyi könyvkereskedők, *Batthyány Ignác* – mint említettük – Észak-Magyarországon kutatót, az egri kanonokok részben ajándékoztak, részben hagyományozták a könyvtárnak. Így bővült a Líceum könyvállománya még a püspök életében *Barta István*, *Ambrosovszky Mihály*, *Berecz Mihály*, *Major József*, *Csák István*, *Keller János* stb. kanonokok ajándékával vagy hagyatékával. Eszterházy papjai is ajándékkal segítettek a főpásztor munkáját. Így pl. *Kasper Péter* bártfai plébános, *Flaska eperjesi plébános* 57 kötet), *Almásy József* szendrői plébános, *Kocher Ignác* egri

plébános, Fischer István egri káplán, Tahy József plébános stb. Kerültek ide kiadványok a kassai domonkosoktól, Csépanyfalváról és Gyöngyösről is. A gyöngyösi plébánia könyvtára csaknem ezer kötetes volt, amit még Eszterházy hozatott Egerbe.

Külön meg kell említeniünk Batthyány Ignác szerepét a gyűjtésben. Az egri prépost-kanonokot a legnagyobb magyar bibliofilek között tartják számon, aki nemcsak szerette a könyveket, de igen nagy hozzáértéssel és előrelátással tudta azokat összeválogatni. Már római alumnista korában könyvtáros volt. Vezette a Collegio San Apollinare intézet gyűjteményét. Tanulmányi éve alatt 5 ezer kötetet vásárolt össze Itáliában, ami alapját képezte az általa alapított gyulafehérvári könyvtárnak. A korabeli főpapi könyvtárak közül (felül múlja Széchényi Ferenc bibliotékáját is) Batthyányi gyűjteménye tartalmazza a legtöbb magyar nyelvű anyagot.

Batthyány Ignác lelkesen segítette püspöke munkáját. *Buzgón járta, kutatta az egri egyházmegye könyvtárait és felbecsülhetetlen kéziratokat, ősnymtatványokat, középkori magyar műveket gyűjtött, vásárolt össze nagy számban.* Eszterházy és Batthyány között barátság szövődött. A püspök felismerte a prépost-kanonok tehetőségét, és megbízott ítéletében. Jobb kezének tekintette Batthyányt, akit feltehetően utódjának szánt, és nevelt az egri püspöki székbe. Batthyány ugyanakkor példaképének tartotta Eszterházyt, s ez kitűnik abból is, hogy a prépost-kanonok gyulafehérvári püspöksége idején mindenben utánozta az egri főpapot.

Mint azt említettük, Eszterházy a tudományt gyakorlatában segítő kiadványok iránt érdeklődött. Bár megszerezte Luther és Melancton stb. első kiadásait, de az ősnymtatványok, kéziratok és kódexek mindegyike már nem kötötte le figyelmét. Ezekből sokat átengedett Batthyáynak, miközben bizonyára arra gondolt, ha a kanonok követi őt a püspöki székben, a kincsek úgyis az Universitas könyvtárába kerülnek majd. Sajnos örök vesztesége Egernek, hogy a prépost-kanonok kódex-, ősnymtatvány-, de különösen a régi magyar könyveinek gyűjteménye a gyulafehérvári Batthyány-múzeumot gazdagítja, és nem a mi könyvtárunk tulajdona. *Sok kézirat került így Bártfáról, Eperjesről, Lócsáról stb. Gyulafehérvárra.* Felbecsülhetetlen értéke a Batthyány-féle gyűjteménynek a megközelítően 800 kötetet kitevő *kézirat-állomány, amelyből 273 a mohácsi vész előtti időkből származik.* De megemlíthetjük az európai híru *Codex aureust*, vagy a 9. századbéli *Szent Lukács-féle evangéliumot*.

A hosszú, kitartó és hozzáértő gyűjtőmunka meghozta gyümölcsét. Az egri Líceum gazdag könyvgyűjteménnyel rendelkezett, s megkezdhette áldásos küldetését: a magyar tudnivagyók szolgálatát. Eszterházy Károly gyűjteménye tudományos tekintetben Egert valóban hazánk egyik első városává avatta Klimó György kezdeményezése után tehát 1793. december 28-án megnyílt az ország második nyilvános könyvtára az egri Líceumban, 16 000 kötettel. Ha ehhez hozzászámítjuk az 1799-ben elhunyt Eszterházy hagyatékát, akkor az egri könyvgyűjtemény 13 879 művet, 20 293 kötetben mondhatott a magáénak, s ez az ország egyik legnagyobb gyűjteménye volt a 18. század legvégén. Ezt a 20 293 kötetet nevezzük *Eszterházy-féle gyűjteménynek*.

Eszterházy nem bibliofil, és az általa létrehozott könyvgyűjtemény sem az. A püspök az egyetemi oktatás, a kutatás és a felkészülés számára építi és rendezi be az egri Líceum könyvtárát. Mindenképpen sajnálatos, hogy a középkori magyar dokumentumok történeti jelentőségét nem a mi szemünkkel mérte – noha ebben inkább korának szemlélete hibás –, de Eszterházy Károly öröksége így is páratlan.

Tartalmi tekintetben a magyar főúri és főpapi könyvtárak enciklopedikus jellegűek. Az egri is az. Gyűjtőkörük felölelte a korabeli tudományágakat, így a teológiát, a filozófiát, a klasszikus irodalmat, találunk bennük bibliofil kiadványokat, roppant értékes kéziratokat stb., de hátrányban részesítik a korabeli szépirodalmat. A 18. századi könyvtárak többsége mellett sok esetben egyéb gyűjteményeket (ásvány, érem, metszet stb.) is létrehozta. Eszterházy azonban erre nem költött.

Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár Eszterházy-féle állománya *tartalmi szempontból* európai tekintetben is igen jelentős. Ma már van 34 középkori kódexünk, 94 db 1500 előtti ősnymtatványunk, miénk az ország egyetlen autográf Mozart-levele, és a magyar széppróza első gyöngyszeme, a 207 eredeti Mikes-level egybekötve stb. „A könyvtár értékét azonban nem ezek az amúgy sem nagyszámú bibliofil kincsek adják, hanem az, hogy kevés olyan könyvtár létezik, amely a 16., 17., és főleg a 18. század tudományosságát oly teljesen és olyan magas színvonalon tartalmazná, mint az Eszterházy-gyűjtemény.”

A nevezett állomány a különböző tudományágakra nézve a következőképpen oszlott meg: hittudomány 4148 mű 5493 kötetben; jogtudomány 2414 mű 2957 kötetben; orvostudomány 514 mű 564 kötetben; történelemtudomány 2525 mű 4804 kötetben; bölcsészet 1426 mű 1963 kötetben; nyelvészet 2682 mű 4042 kötetben és vegyes tartalmú 305 mű 654 kötetben. Ezek között volt 115 kéziratos mű 130 kötetben. Az iménti felosztás korabeli, s egyik főkönyvtáros elődünk *Montedegoi Albert Ferenc* publikálta 1868-ban. Sajnálatos hiányossága az egyébként jó eligazítást nyújtó kimutatásnak, hogy a természettudományi kiadványokat összefoglalóan közli, s nem bontja fel az adott tudományágakra.

Nyelvi szempontból az Eszterházy-féle gyűjteményről Albert Ferenc a következőket mondja el: a több mint 20 ezer kötet 30 nyelven íródott. Részletezve: latinul: 8971 mű, 11 711 kötet; németül: 2498 mű, 3329 kötet; franciául: 1238 mű, 3498 kötet; olaszul: 662 mű, 1149 kötet; magyarul: 224 mű, 251 kötet; angolul: 50 mű, 52 kötet. Ezekon kívül található még, „aethióp, arab, cseh, dalmát, dán, flamhoni, gael, görög, gót, héber, izhoni, kaledon, lengyel, oláh, orosz, perzsa, portugál, spanyol, svéd, szerb, szyriai, török, tót, és vález” nyelvű kiadványok is Eszterházy könyvtárában.

A magyar nyelvű irodalom Eszterházy könyvtárában mindössze 1,23%-ot tesz ki. Ez elsősorban a latin nyelv monopolhelyzetével, a hazai nyomdászat fejletlenségével és a magyar tudományosság elmaradottságával magyarázható. Ugyanakkor azt sem szabad feledni, hogy a magyar nyelv csak 1844-ben lett hivatalosan is az ország nyelve. Az Eszterházy-féle gyűjtemény nyelvi összetétele azonban jól tükrözi az egyes európai országok társadalmi, kulturális helyzetét, de a különféle irányzatok, szellemi áramlatok lecsapódásáról, azok hatásáról is megbízható képet nyújt.

Mint ismeretes, az egyházban használatos latin nyelv a különféle tudományok közvetítésében is ragyogóan bevált, s az évszázadok során a nemzet nyelvekkel szemben monopolhelyzetbe került, legalábbis Közép- és Nyugat-Európában. Az egyházi férfiak latinul tanulták a teológiát és filozófiát, s a „deáknyelv” könnyed ismerete a magasabb szintű oktatási intézményekben is természetes volt. Eszterházy könyvtárának latin nyelvű irodalma tartalmi tekintetben heterogén. Természetesen a teológiai kiadványok képezik a nagy többséget, de igen sok jelentős, a természet-

tudományokhoz – mint pl. anatómia, botanika stb. – tartozó latin nyelvű munkával is találkozhatunk.

Sok kutatást igényel még az Eszterházy-féle állomány német és francia nyelvű anyagának elemzése, annak feldolgozása, noha nagy számú jelenlétiük könyvtárunkban – különösen a természettudományos kiadványok tekintetében – a korábban leírtak miatt teljesen érthető.

Giuseppe Garampi és Eszterházy Károly barátságát nemcsak a római közös évek élménye és a két szellemi nagyság egymás iránt kölcsönösen megnyilvánuló tisztelete magyarázza, hanem a közös teológiai és politikai nézetazonosság is. Mindkét főpap feltétlen híve volt Rómának, mindketten elutasították a jozefinizmust és a vele rokon gallikanizmust és febronianizmust, s ugyanakkor szembehelyezkedtek a felvilágosult abszolutizmus politikájával, teológiailag pedig racionális, antimolinista beállítottságúak voltak.

Eger 18. századi püspökei mindannyian Rómában végeztek, megtanultak olaszul, jó kapcsolatokat alakítottak ki, s feltétlenül hatása alá kerültek nemcsak az itáliai művészetnek, de a különböző szellemi irányzatoknak is.

A borromei-típusú Eszterházy mélyreható figyelemmel kísérte kora egyházi és teológiai áramlatainak egyre szélesedő polémiját, s Garampi által beszerezte – főleg Itáliából – annak fontosabb irodalmát, sőt nem egyet közülük Egerben is kinyomatott. Eszterházy idejében az olasz szellemi orientációnak már természetes hagyománya volt Egerben, s ennek súlyát még inkább fokozták a városba kerülő itáliai kiadványok. Garampi és tanácsadó professzorai olasz emberek voltak, s mi sem természetesebb, mint hogy felhívták Eszterházy figyelmét a hazájukban hozzáférhető új kiadványokra vagy a főpap érdeklődési körébe vágó korábbi művekre.

A gyűjteményben 662 munkával (1149 kötet) képviseli magát az olasz irodalom, és ez igen jelentős. *Bitskey István* aprólékos részletességgel dolgozta fel az Eszterházy-gyűjtemény felvilágosodás kori olasz nyelvű anyagát. A szerző szerint a nagyszerűen összeválogatott kiadványok elsősorban a 18. században előtérbe került egyházi viták, szellemi áramlatok híú képét állítják az olvasók elé. Egyaránt képviselve vannak itt a különféle irányzatok képviselői és a katolikus ortodoxia védői. A legkülönbözőbb itáliai városokban – úgymint Rómában, Milánóban, Torinóban, Padovában, Velencében stb. – megjelent polemista irodalom prezentálja mind az itáliai felvilágosult reformkatolicizmust, janzenizmust, filojanzenizmust, mind pedig a legfontosabb antijanzenista, antiaugusztinista, antifebonianista műveket, de megtaláljuk benne az antijezsuita vagy az őket védő írásokat is. Ennek megfelelően a szerzők tekintetében is nagy a választék. Szerepelnek itt *XIV. Benedek* pápa (korábban Prosser Lambertini bíboros), *Muratori*, *Daniele Concina* (1687–1756), *Tommaso Mammachi* (1713–1792), *Giuseppe Agostino Orsi* (1692–1761), *Antonio Valsecchi* (†1791), *Enrico Noris* (1631–1704), *François-Jacques-Hyacinthe Serry* (1659–1738) művei éppen úgy, mint *Antonio Sandini* (1693–1751), *Celestino Sfrondrati* (1644–1696), *Paolo Segneri*, *Claude La Croix* (1652–1714), *Francesco Antonio Zaccaria* (1714–1795), *Domenico Viva* (1648–1726) munkái, vagy *François Véron* (1578–1649) stb. kiadványai.

Eszterházy célja világos. Tájékozódni és tájékoztatni kívánt az olasz nyelvű irodalomból a legfontosabb egyházi és teológiai vitákról. Az egri püspök mélységesen meg volt győződve az általa elfoglalt álláspont igazáról, s éppen ezért „Egerben inkább a janzenizmus (s minden egyéb irányzat – AL) ellenkezéssel párosult tudomásulvéte-

lével, vagy legfeljebb iránta megnyilvánuló érdeklődéssel kell számolnunk, mintsen eszmevilágának elfogadásával.” Eszterházy úgy élt és dolgozott, hogy lelkipásztor munkájában s a rábízott egyházmegyében a Tridentinum eszméje legyen az irányító, melynek legfontosabb törekvése a tudományokban kiművelt ember feltételek ragaszkodása Rómához és a katolikus ortodoxiához.

A 18. századi főpapi könyvtárak a teológiai könyvek gyűjtését természetszerűen előnyben részesítették, és ez alól az egri sem volt kivétel. Ez azonban nemcsak főpapi vagy szerzetesi bibliotékára volt érvényes, hanem a világi gyűjteményekre is. Második helyen általában a történelmi kiadványok szerepeltek, ezt követte a jog, majd a filozófia, s csak ezután következett a természettudomány, elsősorban a csillagászat. A példányszámot tekintve a sorrend a mi esetünkben nem érvényes, mert a teológia után a jog és az orvostudomány következik, a történelem pedig a negyedik helyre szorult. Ez nyilván abból adódik, hogy Eszterházy a tervezett egyetem négy fő karát tekintettel gyűjtötte a könyveket. Albert Ferenc tanulmánya szerint *az Eszterházy-féle gyűjtemény mindössze 115 kéziratos munkát tartalmazott 130 kötetben*. Egy névtelen szerző azonban 1819-ben alig száz ilyen dokumentumról beszél. Noha Albert eltekint a kéziratos állomány bemutatásától, mégis az ő kutatásainak eredményét kell valószínűleg elfogadnunk, mert a könyvtár vezetőjeként igen alapos feldolgozó munkát végzett. Egy 1819-es forrás 26 latin, 20 német és 7 magyar kéziratos művet mutat be. (Mi sem vállalkozhatunk könyvtárunk kéziratos állományának teljes bemutatására. Egyrészt ez nem is lenne feladatunk, másrészt pedig az 1986-ban megjelent kéziratkatalógus ismerteti könyvtárunk 1850 előtti kéziratait.) Az alapító püspök ősnymtatványainak száma pedig 43 munka 47 kötetben.

Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár állományának – különösen az Eszterházy-féle gyűjtemény – elemzése még sok izgalmas felfedezést ígér a szakemberek számára. Művelődéstörténeti szempontból feltétlenül hálás vállalkozás lesz a szóban forgó állomány francia, német, latin és angol nyelvű könyveinek kutatása, a különböző természettudományos kiadványok feldolgozása stb.

Eszterházy könyvtárában a csillagászatot képviselő kiadványok külön egységek képeznek, s ez a különgyűjtemény – noha szerves és igen értékes része az eredeti állománynak – történetében és későbbi sorsában is elkülönül a törzsanyagtól. Ezt az állományt ma különgyűjteményként kezeljük. Raktározás tekintetében sokáig nem volt egybeolvasztva az Eszterházy-féle gyűjteménnyel.

Az egri Líceum csillagvizsgálója büszkesége volt Egernek. Eszterházy püspök mindenben, a csillagvizsgáló ügyében is példaadó gondoskodással és előrelátással jár el. A Líceum építése még el sem kezdődött, amikor egyik papját, *Balajthy Máté* Bécsbe küldte (1762) a csillagászat alapos megismerésére. 1774-ben *Madarassy János* áldozópap követte őt, aki a híres jezsuita szerzetes, *Hell Miksa* hallgatója volt a bécsi egyetemen. *Hell Miksa* nagy szerepet játszott a csillagvizsgáló történetében. Gyakorlatilag az ő tervei szerint épült fel a hatalmas torony, az ő útmutatásai szerint történt a csillagvizsgáló felszerelése angol és osztrák műszerekkel, s ugyancsak *Hell* tanácsai szerint vásárolták össze az obszervatórium könyvkészletének jó részét.

Európa legmodernebb csillagvizsgálója 1776-ban készen állott, s ekkor – jöllehet Eszterházy nagy könyvgyűjtő programja csak 1781-ben kezdődik – a legfontosabb matematikai, csillagászati, geometriai és fizikai kiadványok már ott sorakoztak a obszervatórium polcain. *Hell Miksa* már 1762. szeptember 21-én felhívta az egri

figyelmét a szakkönyvek szükségességére. Garampi nuncius a csillagászati művek összegyűjtésében is jelentős szerepet játszott. Neve ebben az akcióban 1777. május 5-től tűnik fel. Egy 1775-ben készült kimutatás szerint 27 mű 67 kötetben állt rendelkezésre az obszervatóriumnak. Ezek között megtaláljuk *La Lande* műveit, *Marinonius*, *Scherffer* kiadványait stb. Egy évvel később a gyarapodás 16 mű 28 kötete, az előző év pedig 15 mű 21 kötete növeli a gyűjteményt. Ez összesen 58 kiadvány 116 kötet. Ezekért Eszterházy összesen 602 forintot fizetett. A csillagászati állomány a káptalan előterem alatt, a csillagász számára berendezett lakószobában volt elhelyezve. A csillagász vizsgálóban folyó munka sajnos nem bizonyult különösebben sikeresnek. Az obszervatórium ügye még a püspök életében leáldozott. Eszterházy 1794-ben még vizsgálóként, a csillagvizsgáló gondnokát Bécsbe tanulmányok végzésére küldte. Az obszervatórium ekkor már szünetelt működésében. Jenesch Bécsből 150 forintért újabb értékes kiadványokat szerzett – köztük *Sejour*, *De la Hire*, *La Vega*, *Marinonius* stb. műveit –, de a gondnok szerepe a csillagda történetében nem is fejeződött. Az Eszterházy-féle gyűjtemény csillagászati különgyűjteménye halálának évében 75 művet foglalt magába 350 kötetben.

Az ország második nyilvános könyvtára természetesen sorrendi (8 kötet), betűrendi (10 kötet) és szakrendi (7 kötet) – összesen 17 kötet – katalógussal is fel volt szerelve. Könyvtárunknak ezek a legrégebb katalógusai. Albert Ferenc újakat készített, és állította össze statisztikáját is könyvtárunk induló állományáról.

Eszterházy püspök a könyvtár jövőjét biztosítandó alapot hozott létre (amely a későbbi Sándor szerint fejedelmi volt), de sajnos ez a tőke a napóleoni háborúk idején vesztette. Az utolsó egri püspök 1799-ben elkövetkezett halála után az egri könyvtárára nehéz sors következett, de az Eszterházy által elvetett mag életképesnek bizonyult.

Könyvtárunk a 19. században

Az egri egyházmegye 1804-es felosztása után, az új püspöki székhelyek, tehát az egri és Szatmár is részesedett az Eszterházy-féle könyvállományból. Michalek püspök az egyházmegyék elsősorban az egri könyvtár duplumait kapták meg.

Az első érsek, *Fuchs Xavér Ferenc* mindössze pár évig – 1804–1807-ig – volt az egri egyház főpásztora, s ez a rövid idő gyakorlatilag arra sem volt elég, hogy az egri egyház Károly halálától eltelt öt év (1799–1804) felhalmozódott egyházmegyei állományát megoldja. Az első érsek csupán hagyatékával növelte a könyvtár állományát. A hagyaték azonban – hasonlóan Potzlik, Zábráczy és Egerszeghy hagyatékaihoz – negyedrészre került a püspöki könyvtárba. A bibliotékának nem volt gazdája, s a könyvtár megőrzését is nélkülöznie kellett. Michalek azt is feljegyezi, hogy *Pulay Wolfgang*, az egri egyházmegye áriusként működött a könyvtárban, hűtlenül kezelte az állományt. Elsősorban a könyvtár megőrzését szolgáló francia tisztek számára adott kölcsön visszakérés nélkül sok könyvet. Egy későbbi, Michalek számára ismeretlen könyvtárszolga pedig sok könyvet (kb. 600 kötet) elsikkasztott a gyűjteményből.

Eszterházy-féle alapítvány értékét veszítette. Született ugyan egy újabb próba az egri egyház számára 1813-ban. *Pál András* kanonok tízezer forintot hagyományozott, amelynek felhasználására az egri egyház elsősorban a publikáló tanárokat volt hivatva támogatni, s az összeg csak

abban az esetben szállhatott a könyvtárra, ha valamelyik évben nem akadt jutalmazásra érdemes szerző. Mindössze ez a kevés és igen bizonytalan anyagi forrás állt a bibliotéka rendelkezésére.

A könyvtár pénztelensége igen tartósan bizonyult. Így tehát állománygyarapítás szempontjából hagyatékokra, ajándékokra lehetett számítani. Szerényen ugyan, de mégis kerültek ezekben az években is újabb kiadványok a gyűjteménybe. Az előbb említett kanonokokon túl a Líceum könyvtárára hagyományozták könyveiket *Dobronyai báró*, *Gerlitz Bódog*, *Mészáros György* stb. káptalani tagok, s ajándékba küldte el 39 kötetét a Londoni Bibliai Társaság, amely a Biblia 18 fordítását, valamint a Társaság történetét és levelezését foglalta magába. Ez azonban korántsem jelentett tudatos gyarapítást, egységes profil kialakítását.

Az egri könyvtár vizsgálatán helyzetének báró *Fischer István* (1754–1822) érsek határozott lépése vetett véget. Fischer 1814-ben egyházmegyeinek nyilvánította a könyvtárat, s a Főkáptalan beleegyezésének megnyerése után elrendelte, hogy az elhunyt káptalani tagok könyvei a bibliotékára szálljanak, s ugyanakkor kinevezte báró Szepessy Ignác kanonokot a könyvtár igazgatójának, aki egy könyvtárost (évi 600 forint + ellátás fejében) és két segítőterőt (20-20 forint havi fizetéssel) vett alkalmazásba saját költségén.

Négyesi báró Szepessy Ignác 1780. augusztus 13-án született Egerben. Jámorsági és alapos felkészültsége révén már 25 éves korában szülővárosának plébánosa volt, s mindössze 28 éves, amikor érseke egyik káptalani stallum tulajdonosává tette. 1820-ig maradt Egerben, mert ekkor nevezték ki erdélyi püspökké, ahonnan 1828-ban a pécsi egyházmegye élére távozott. 1831-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották. Szepessy Ignác rendkívüli tudása, nagylelkű bőkezűsége országosan ismert volt. 1838. július 16-án halt meg Pécsen, s „ravatalnál gyászba borult az egyház, sirt a haza, könnyezett a tudomány, zokogott a művészet és lelke megérdemelt boldogságáért imádkozott a szegények megszorodott szíve”.

Szepessy nagy lendülettel fogott munkához, s igyekezett rendbe tenni a könyvtár dolgait. Ellenőrzést tartott, számbavette a bibliotéka állományát, és a művekről jegyzéket készített. Gondoskodott a megrongálódott könyvek köttetéséről, s újak beszerzését is szorgalmazta. Gondoskodott a csillagda könyvtáráról is. Egyesítette a csillagászati gyűjteményt a törzsanyaggal, de ezen belül az obszervatórium könyveit különgyűjteményként kezelte. Jellemző a könyvtár helyzetére, hogy Szepessy – az időközben bekerült hagyatékok ellenére is – csak 20 274 kötetet talált a bibliotékában.

Szepessy Ignác 1820-ban fejezte be áldásos működését könyvtárunkban. Munkatársával, *Dinkay Pállal*, később *Becskey Ferenc* munkáját végzett. Az állományvédelem és kölcsönzés mellett a teljes anyagot feldolgozta, beleértve Fuchs és Fischer érsek hagyatékát, összesen 3830 kötetbe foglalt 2435 munkát. Ez inkább csak jegyzékbevétel jelentett, ezért később Albert Ferenc szükségesnek látta az új feldolgozást.

Miután Szepessy Erdélybe távozott, a könyvtár élére *Durcsák Jánost* nevezték ki prefektusnak, melléje pedig *Szemecskéy Józsefet* könyvtárosnak, s változatlanul a könyvtárban maradt *Dinkay Pál* jogtanár segédkönyvtárosnak. Ők hárman 1837-ig dolgoztak együtt a bibliotékában. 1838-tól a neves *Roskoványi Ágoston* káptalani tag, a későbbi váci püspök vette át a prefektusi tisztséget. Szemecskéy és *Dinkay* változatlanul megőrizték beosztásukat Roskoványi mellett egészen 1852-ig. A jelzett 32 év,